

ЦИЦЕРОН
REX ELOQUENTIAE
 (III)

Апстракт: Марко Тулие Цицерон, според традиционалниот изговор, или Марк Тулиј Кикерон (Marcus Tullius Cicero / 106–43 год. пр.н.е.), според поавтентичниот класичен изговор на латинскиот јазик, важи за неприкосновен „крал на беседништвото“ – прво и најпрепознатливо име во римското и во целокупното античко, па и светско беседништво. Според мислењата на голем број видни проучувачи на класичната реторика, тој е првиот и последен автентичен римски „совршен говорник“ (*perfectus orator*), кој живеел и творел во првиот век пред Христа, а бил немилосрдно убиен на своја 63 годишна возраст. Истовремено, тој е и една од најзначајните личности од Антиката чиј индивидуален придонес остави неизбришлив печат во духовниот развој на човештвото. Во неговиот лик се споени различни идеи, дела и доблести – така што неговиот живот и неговите размисли и натаму предизвикуваат интересирање не само во европските, туку и во сите светски цивилизирани култури. Првиот труд од планираната трилогија посветена на Кикерон, кој беше објавен во 2015 година, одблизу се осврна на неговиот животен пат и државничка кариера; вториот труд (2016) главно беше посветен на неговиот теоретски и практичен придонес кон реториката, со посебен осврт на Кикероновото офанзивно форензично беседништво; додека овој трет труд ќе се осврне на Кикероновото дефанзивно судско говорништво, илустриран особено преку изложување на македонскиот превод на говорот „Муренова одбрана“ (*Pro Murena* / 63 год. пр.н.е.).

Клучни зборови: реторика, оратор, судски говор, обвинет, адвокат.

APASIEV Dimitar

CICERO
REX ELOQUENTIAE
 (III)

Abstract: Living and performing at the end of the IInd and the first half of the Ist century before Christ, at the age of the bloody Civil wars and the collapse of the famous Roman Republic (lat. *Res publica*) - Cicero, without competition, is the world's most famous orator, statesman, philosopher, lawyer and stylist in the field of Latin literature. His comprehensive and erudite persona exists until today, despite the flurry of events and challenges of the time in the past more than two millennia. The surname Cicero (Marcus Tullius Cicero / 106–43 BC), which over the centuries will remain engraved in the memory of the world history, in its time had a little offensive connotation: namely, this family nickname etymologically derived from the word *cicer* - which means legumes (like peas, chickpeas, groundnut, peanut), and alludes to the fact that some of the Cicero's ancestors had visible mole i.e. pea-shaped nipple. His persistence, which has led to many challenges and life crossroads, can be seen from the beginning of his career – when he disobeyed the advice of his friends, not to use this half-baked "nickname", answering them that he will try to glorify this nickname rather to reject it. Finally, there are at least two similarities that are valuable for mentioning between him and the famous Athenian orator Demosthenes (Δημοσθένης / 384–322 BC): firstly – Cicero same as Demosthenes before him, started his speaking career as judicial speaker, and then turn to political oratory; and second – the Cicero's amazing success shows us that strong personalities aren't created in ideal

conditions, but as a response to the challenges that occur, through ‘superhuman’ effort to overcome everyday problems and difficulties.

Key-words: *rhetoric, orator, judicial oratory, accused, lawyer.*

6. За Кикероновото дефанзивно судско говорништво

*Зарем има нешто што е поизвонредно од речитоста (eloquentia) -
и во поглед на восхитот што го предизвикува кај слушателите,
и во поглед на надежта што им ја влева на несреќните,
и во поглед на радоста на оние кои сме ги одбраниле.*

C i c e r o: De officiis – I, 19, 66

Нашите достапни историски извори ни овозможуваат на Кикерон да му припишеме повеќе од 50 парници во коишто тој бил во улога на **бранител** (*defensor civitatis*) – бидејќи, кон крајот на римската Република, неколкумина видни адвокати во Рим држеле голем број судски случаи. Самиот тој, во својата обемна кореспонденција, во неколку наврати вели дека во *адвокатурата* се впуштил заради амбиција, а се одржал за да си ја зачува популарноста меѓу народот;¹ и дека „куќата му е полна од клиенти“ кои сакаат да ги брани пред суд.²

Познати Кикеронови одбранбени, т.е. **дефанзивни говори** (*ex defensione*), во случаи кои Кикерон ги добил на суд и кои вреди да бидат споменати се следниве – тука, заради прегледност, дадени по хронолошки редослед – почнувајќи од најстариот:

- *Одбраната на Публиј Квинтиј (Pro Quinctio / 81 год. пр.н.е.):* овој прв судски говор на Кикерон, изречен кога тој имал само 25 години, се однесува на прашање поврзано со процесна кауција и не е многу „возбудлив“ ни по својата тематика, а ни по своето значење;

- *Одбраната на Росциј од Америн (Pro Roscio Amerino / 80 год. пр.н.е.):* овој говор важи за еден од најспецифичните Кикеронови судски говори искажани во кривична постапка (*iudicia publica*). Кога во овој добиен процес, кој му бил меѓу првите во кариерата на младиот почетник Кикерон кој тогаш имал 26 години, се насетило дека имплицитно го критикува тогашниот диктатор Сула³ – Кикерон го напушта Рим за период од две години, објаснувајќи го овој потег со своето слабо здравје, иако вистинските причини лежеле токму во загриженоста за неговата лична безбедност, бидејќи тој оправдано се плашел од евентуална одмазда на тогашниот сеоќен диктатор, кој бил во зенитот на

¹ Кикерон, *Избрани писма – Писмо до Атик* („Писмо 13 / Att. I. 17 = 17 SB“; 5 декември 61 год. пр.н.е.), Три, Скопје, 2014, 45–46.

² Кикерон, *Писмо до Квинт* („Писмо 36 / Q. fr. II. 5 [IV. 3-7] = 9 SB“; март 56 год. пр.н.е.), op. cit., 128.

³ Луциј Корнелиј Сула (Lucius Cornelius Sulla / ок. 138–78 год. пр.н.е.), наречен уште и Felix [Среќниот], бил римски државник од крајот на II и почетокот на I век пр.н.е. и водач на Партијата на оптиматите. Се истакнал како војсководец во војните против Југурт, побунетите племиња во Италија и понтскиот крал Митридат. Повел Граѓанска војна против генералот Гај Мариј и насилно, со преврат, го зазел Рим (82 год. пр.н.е.), по што ја вовел својата диктатура. Како dictator спровел многу назадни мерки, пред сè во корист на богатите аристократи, крупните робовладетели и големите земјопоседници. Но, во сферата на правото е значаен по тоа што се зафатил со кодификација на римското кривично право. По само неколку години, во 79 год. пр.н.е., мистериозно се повлекол од власта на својот приватен имот.

своето владеење.⁴ А впрочем, целиот случај се однесувал на тоа што Росциј, кој потекнувал од умбриска Америка, бил неправедно обвинет за најтешко кривично дело – таткоубиство (*parricidium*), за кое било предвидена најстрогата смртна казна (*poena capitalis*). Вистината била дека неговиот татко бил убиен од страна на двајца негови роднини, членови на потесното семејство, кои потоа сакале да го добијат неговиот имот – лажно обвинувајќи го неговиот син за убиството. Тие со лукавство успеале да му се приближат на Хрисогон⁵ – кој бил грчки ослободеник на диктаторот Сула и негова „десна рака“, т.е. мошне близок човек, па преку него сакале да издејствуваат проскрипција за Росциј, по што би следувала и конфискација на имотот. Тука ни се чини интересен податокот за Росциевите лицемерни „пријатели“: имено, иако тој имал блиски врски со влијателните римски семејства на Метелите, Сервилиите и Скипионите – сите тие, во тогашните затегнати и особено тешки услови и политичка нестабилност, одбиле да му помогнат во случајот.⁶ Но затоа, храброст да го брани покажал само еден млад и тогаш недоволно искусен говорник, од многу помалку позната и неблагородничка familia – Кикерон, кој во говорот и самиот потенцира:

...Верувам дека вие, судии, се чудите што најголемите беседници и најугледните луѓе [во Рим] седат - а станувам токму јас – кој ни по годините, ни по паметта, а ни по угледот не можам да се мерам со оние кои [сега] седат! Сите овие кои ги гледате дека присуствуваат на ова судење, сметаат дека е потребно да се спречи неправедното обвинение кое е резултат на еден нов и [досега] невиден вид [дрско] злосторство, ама не се осудуваат да ја прифатат одбраната [на овој невин човек], поради незгодните околности на времето во кое [сега] живееме...

По ваквиот вешто осмислен вовед, со кој уште на самиот почеток успеал да ја придобие наклоноста и на судиите и на публиката, а истовремено и да ги упати во с’ржта на проблематиката (*captatio benevolentiae*) – Кикерон, на маестрален начин, ја изнесува фактографијата на случајот и изведува повеќе убедливи докази и логички осврти, користејќи низа реторички прашања. Намерно и стратешки инсистирал на поставување на прашањето: „Cui bono – Кој има корист?“, со што алудирал на тоа дека во конкретниот спор тужителите се, всушност, потенцијалните убијци! Оттогаш па сè до денес, прашањето *cui bono* ќе постане еден од основните ориентири во истрагата и во кривичното процесно право.⁷

- *Одбраната на актерот Роскиј (Pro Roscio comedo / во 77 год. пр.н.е.):* каде што го штител комичарот Квинт Роскиј Гал, одржана кога Кикерон имал 29 години;

- *Одбраната на Тулиј (Pro Tullio / 71 год. пр.н.е.),* изречена кога Кикерон бил на 35 годишна возраст;

- *Одбраната на Марк Фонтеј (Pro Fonteio) и Одбраната на Аул Каецин (Pro Caetina) во 69 год. пр.н.е.,* кога Кикерон бил 37 години;

- *Одбраната на Аул Клуентиј (Pro Cluentio / 66 год. пр.н.е.)* кој бил обвинет за наводно труење на својот очув, изречена кога Кикерон влегол во 40 година од животот.

- *Одбраната на Гај Рабириј (Pro Rabirio Perduellionis Reo) и Одбраната на Луциј Мурен (Pro Murena) во 63 год. пр.н.е.,* изречени кога Кикерон бил на свои 43 години.⁸ Од оваа година датира и

⁴ Кирил Темков, „Бесмртната етичка моќ на Кикероновите дијалози“, Поговор кон македонскиот превод на книгата *Филозофски расправи*, Кикерон, Три, Скопје, 2003, 428.

⁵ Lucius Cornelius Chrysogonus, умрел 80 год. пр.н.е.

⁶ Елизабет Денио, *Рим – од град-држава до Царство (Институции и политички живот)*, Култура, Скопје, 2006, 277–278.

⁷ Сима Аврамовиќ, *Rhetorike Techne – Вештина беседништва и јавни наступ*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2008, 130.

⁸ Види подолу, точка 7.

успешната одбрана во случајот на Гај Калпурниј Пизон, кој бил обвинет од страна на Цезар⁹ дека, додека бил проконзул во Цисалпинска и Трансалпинска Галија, се служел со доста репресивни мерки против тамошното население (*de repetundis*).

- *Одбраната на поетот Аркиј (Pro Archia Poeta / 62 год. пр.н.е.)* на кого што му било оспорено правото на римско граѓанство (*status civitatis*). Овој свој говор, изречен кога имал 44 години, Кикерон го претворил во своевидно „пофално слово“ на поетите и на книжевноста воопшто;¹⁰

- *Одбраната на Гај Антониј (Pro Antonio / 59 год. пр.н.е.)*, изречена кога Кикерон бил 47 години. За овој говор не постои усогласеност меѓу истражувачите, така што едни автори го сметаат за изгубен, а други велат дека ваков говор воопшто не бил ни напишан. Од истата година датира и *Одбраната на Луциј Флак (Pro Flacco)* кој бил обвинет за уцена и изнуда;

- *Одбраната на Сестиј (Pro Sestio)*, *Одбраната на Марк Каелиј Руф (Pro Caelio)* и *Одбраната на Луциј Корнелиј Балб (Pro Balbo)* – сите изречени во 56 год. пр.н.е., кога Кикерон навлегол во своите педесетти. Имено, првоспоменатиот Публиј Сестиј бил пријател на Кикерон. Претходната година бил народен трибун (*tribuni plebis*), а неколку години подоцна – во 53 год. пр.н.е. – станал претор (*praetor*). Кикерон го бранел од обвиненијата за наводно земање поткуп и за вршење насилство, кои против него ги поднел поткажувачот Гнај Нериј од трибата Пупина;¹¹

- *Одбраната на Гај Каниниј (55 год. пр.н.е.)*, кој бил народен трибун од претходната година и политички приврзаник на Помпеј.¹² За ова судење, кое се случило кога Кикерон бил 51 година, а за кое не знаеме за што точно се одвивало, дознаваме од личната кореспонденција на Кикерон, која датира од периодот по враќањето од егзил – поточно од едно писмо упатено до неговиот близок пријател Марк Мариј:

...За случајно да не добиеш впечаток дека овие [празнични] денови на сценските игри јас сум бил среќен и ослободен од обврски, ќе ти кажам дека се растргнав од работа во судскиот процес на „твојот пријател“ Гај Каниниј. Да имав толку снисходлива публика, каква што имаше [баснописецот] Езоп,¹³ право да ти кажам, со задоволство ќе се откажев од професијата и со задоволство ќе го минувам времето со тебе и со луѓе како нас. И порано, уште кога бев млад и амбициозен [адвокат], а и кога можев [да избирам] да не ги бранам тие што не сакам да ги бранам – ми се смачувало; но, денес веќе, ова навистина не е живот! Не очекувам никаква награда за својот [интелектуален] труд и понекогаш сум

⁹ Гај Јулиј Цезар / Кесар / Кајсар / Кајзер (Gaius Iulius Caesar / 101–44 год. пр.н.е.) е познат римски војсководец, државник, говорник и писател, кој по татко бил од патрициско потекло, а по мајка – плебеец. По смртта на триумвирот Крас, доаѓа во судир со Помпеј – влегува во Италија, преку реката Рубикон и успева да го победи во Граѓанската војна. Подоцна републиканците, на чело со Брут и Касиј, сковале завера против него и, во месец март 44 год. пр.н.е., го убиле во самиот Сенат. Од неговите дела познати ни се: Коментари за Граѓанската војна (*Commentarii de bello civili*) во три книги и Коментари за Галската војна (*Commentarii de bello Gallico*) во седум книги. Повеќе за него кај: Lorenzo Vincenti, *Cesar*, Zagreb, Alfa, 1976.

¹⁰ Аврамовиќ, *op. cit.*, 130.

¹¹ Кикерон, *Писмо до Квинт* („Писмо 35 / Q. fr. II. 3 = 7 SB“; 12–15 февруари 56 год. пр.н.е.), *op. cit.*, 126.

¹² Гнеј Помпеј Велики (Gnaeus Pompeius Magnus / 106–48 год. пр.н.е.) својата кариера ја започнал како приврзаник на диктаторот Сула, а поради тежнеење кон лична власт прво доаѓа во судир со Сенатот. Во 60 год. пр.н.е. се здружува со Цезар и Крас – формирајќи го Првиот триумвират, за да подоцна се здружи со римската аристократија против Цезар, по што е победен во Битката кај Фарсал (48 год. пр.н.е.) – па, бегамќи во Египет, е убиен од војниците на тамошниот крал Птоломеј.

¹³ Езоп или Ајзоп (грч. Αἰσώπος, Aisōpos / ок. 620–564 год. пр.н.е.) по потекло е од Мала Азија. Бил роб на философот Ксант, кој подоцна го ослободил. Умрел со трагична смрт. Неговите познати басни – над четиристотини на број – кои се полни со алегии, хумор и животни мудрости, а прв ги издал Деметриј Фалеранин (IV век пр.н.е.).

*принуден, на барање на луѓе што заслужуваат многу, да бранам [и] луѓе што воопшто не го заслужуваат тоа.*¹⁴

- Одбраната на Гнеј Планкиј (*Pro Plancio*) и Одбраната на Гај Рабириј Постум (*Pro Rabirio Postumo*), кои датираат од летото 54 год. пр.н.е. и за кои Кикерон, кој тогаш имал 52 години, вложил многу труд и енергија. Истата година, во месец јули, било и судењето на Марк Ливиј Друс Клаудијан, таткото на Ливија Августа,¹⁵ којшто – од страна на сенаторот Квинт Лукрециј – бил обвинет за „судиско поткупување“ (*praevaricatio*), но којшто бил ослободен благодарение на одличната одбрана пружена од страна на Кикерон.¹⁶ Еве како, во едно од многубројните писма, Кикерон тоа му го опишува на својот помлад брат Квинт:

...Кога ќе добиеш писмо со ракописот на мојот секретар [Тирон],¹⁷ тоа нека ти биде показател дека немам ни минутка слободно време, а кога ќе добиеш писмо [напишано] со мојот ракопис – дека имам само минутка! Верувај [ми], никогаш не сум бил позафатен со судски процеси и судења, и тоа баш во најтешкиот дел од годината, кога е најжешко.¹⁸ Но, морам да го издржам ова, зашто [и] ти така ме советуваш. Нема да дозволам да добиеш впечаток дека сум ги изневерил твоите надежи и очекувања – особено поради тоа што, иако работава е тешка, со неа ќе стекнам голема популарност и голем углед. Затоа, во согласност со твоите желби, ќе настојувам никого да не повредам, да стекнам почит дури и кај оние на кои воопшто не им се допаѓа тоа што толку сум се зближил со Цезар, [како] и да стекнам искрена почит и љубов од неутралните [римски граѓани] и од оние кои само ме симпатизираат.¹⁹

- Одбраната на Квинт Лигариј (*Pro Ligario* / 46 год. пр.н.е.), изречена кога Кикерон навлегувал во шестата деценија од животот, како и уште многу други одбранбени говори. Тука сосем накратко би се осврнале на оваа Лигариева одбрана, бидејќи за неа е специфично тоа што Лигариј бил обвинет за кривично дело „[веле]предавство“ (*perduellio*) и тоа лично од страна на Цезар, токму во времето на Граѓанската војна и зацврстувањето на неговата диктатура. Имено, овој говор е изречен во мошне деликатни околности, непосредно по враќањето на Кикерон во Рим, откако бил амнестиран од страна на победникот Цезар. А токму Цезар му дозволил на Кикерон – кој тогаш е веќе во 60-те години и кој се пријавил да го брани обвинетиот Лигариј – сметајќи дека нема никакви шанси тој [Лигариј], да не биде осуден за делото кое му се ставало на товар: - „Што би ни сметало, по долго време, да го чуеме [стариот добар] Кикерон како говори? Па Лигариј и онака е веќе [однапред] осуден како злосторник и како мој непријател“! Но, за изненадување на сите, Кикерон во конкретниов случај применува невообичаена и умесна стратегија (*in concreto*) – тој се определил да не ја негира вината на неговиот клиент, туку да моли за неговото искупување, т.е. да бара прошка

¹⁴ Кикерон, *Писмо до Марк Мариј* („Писмо 43 / Fam. VII. 1 = 24 SB“; септември или октомври 55 год. пр.н.е.), *op. cit.*, 142–143.

¹⁵ Ливија Друзила, позната и како Јулија Августа (*Livia Drusilla, Iulia Augusta* / 59 год. пр.н.е. – 29 год. н.е.) била третата сопруга на првиот римски император Октавија Август и мајка на вториот император Тибериј. Била една од најмоќните жени во Рим.

¹⁶ Кикерон, *Писмо до Атик* („Писмо 46 / Att. IV. 16 = 89 SB“; ок. 1 јули 54 год. пр.н.е.), *op. cit.*, 149.

¹⁷ Тирон (Тиро / ок. 103–4 год. пр.н.е.) бил личен секретар на Кикерон кој му помагал во пишувањето на толкав број дела и писма. Всушност, тој е поранешен негов роб, поточно ослободеник (*libertinus*) и негов најверен придружник во сите животни неприлики. Иако бил ослободен на своја педесетгодишна возраст, тој останал да живее во куќата на својот поранешен господар, а сегашен патрон. Кикерон наму му диктирал усмено, а тој внимателно ги забележувал зборовите со посебен систем на знаци наменети за кратко пишување – т.н. „Тироново писмо“ (*Notae Tironianae*), од којшто всушност води потекло денешната *стенографија*, т.е. стенограмски начин на извештајно бележење и водење записници. Тој го придружувал Кикерон и во Киликија, но на враќање оттаму се разболел и, поради крвкото здравје, останал во Патра.

¹⁸ Рочиштата биле во месеците јули и август.

¹⁹ Сличен опис за својата презафатеност дава и во друго подоцнежено писмо, адресирано исто до својот брат, кога вели: „Нема ден да не бранам неког пред суд“! Види: Кикерон, *Писма до братот Квинт* („Писмо 48 / Q. fr. II. 16 = 20 SB“; август 54 год. пр.н.е. и „Писмо 49 / Q. fr. III. 3 = 23 SB“; 21 октомври 54 год. пр.н.е.), *op. cit.*, 152–153.

за она што го сторил Лигариј. Така, на најдобар можен начин, покажува колку тој, всушност, умеел да го прилагоди говорот на околностите на случајот (*casus*) и да води сметка за расположението на слушателите, односно за психолошката состојба на оние на кои им се обраќал како аудиториум. Затоа, тука ја нема онаа типична Кикеронова агресивност, туку со директно обраќање кон Цезар – кој седел во публиката и кого што го слави и фали говорејќи за неговата племенитост – бара од него разбирање, емпатија и сожалување спрема Лигариј. Добро избраната беседничка тактика и овој пат му донела позитивен резултат и успех, бидејќи Лигариј бил ослободен,²⁰ а подоцна дури и учествувал во заговорот против Цезар. Еве како Плутарх²¹ го опишува овој настан:

Но, штом Кикерон станал да говори, Цезар ја осетил силата на неговата беседа... на почнал да менува бои на лицето... [А] кога говорникот ја споменал и Битката кај Фарсал,²² Цезар бил толку допрен [од она што го слушал] што целото тело му треперело, па дури [велат дека] и неколку списи му испаднале од рацете. [По ова] тој го ослободил Лигариј од оптужбите, бидејќи беседата [на Кикерон целосно] го совладала.²³

Постојат и мал број судски случаи кои Кикерон **не ги добил**. Тука би ја споменале *Одбраната на Тит Аниј Милон (Pro Milone / 52 год. пр.н.е.)* кој бил обвинет за убиство. Овој говор е изречен кога Кикерон имал 54 години и, како што рековме, е еден од ретките случаи кои Кикерон ги изгубил – а се верува дека тоа е поради присуството на вооружените војници за време на судењето, кои влијаеле врз конечниот исход на процесот. Тука, само попатно, ќе го споменеме и *случајот на Прокилиј*, за кој самиот Кикерон, во едно писмо, безнадежно вели дека „прогнозите воопшто не се добри“.²⁴

Но, постојат и случаи коишто Кикерон **одбил да ги брани**. Таков е примерот со вујкото на неговиот добар пријател Атик²⁵ – Квинт Кајкилиј, богат припадник на витешкиот staleж, кој е опишан како „тежок човек“ (*difficilima natura*). Тој, наводно, бил измамен за многу пари од страна на извесен Публиј Вариј – кој, немајќи пари да врати и сакајќи да го изигра доверителот, незаконски му го продал имотот на некојси Каниниј Сатир. Но, бидејќи во судскиот спор се замешале и други видни и влијателни работодавци, а поради тоа што приближувале изборите на кои Кикерон сакал да се кандидира за конзул, тој одбил да го брани Кајкилиј, а овој за тоа отворено му се налутил и категорично го прекинал пријателството и контактите со него.²⁶

²⁰ Аврамовиќ, *op. cit.*, 131.

²¹ Плутарх (Πλούταρχος или Lucius Mestrius Plutarchus / ок. 46–120/126), е познат хроничар од периодот на Империјата, по потекло од бојотскиот град Херонеја, во Средна Грција. Се образувал во Атина, а неколкупати престојувал во Рим, каде имал пријатели меѓу тамошните високи слоеви, па дури се здобил и со титулата конзулар. Автор е на многу дела, меѓу кои за нашево истражување најзначајно е делото *Споредбени животописи* или *Паралелни биографии (Βίοι Παράλληλοι* или *Vitae paralelae*). Ова интересно дело содржи 23 биографски „парови“ – по еден од хеленистичкиот и по еден од римскиот свет – како и четири единечни биографии, а токму од него податоци црпат и многу подоцнежни европски автори.

²² *Битката кај Фарсал* (Грција, 9 август 48 год. пр.н.е.), која се одвивала помеѓу популарните трупи на Цезар и оптиматските трупи на Помпеј, е клучна во римската Граѓанската војна. Победата, неочекувано, ја однел Цезар и, иако војната продолжила уште три години, оваа битка се смета за одлучувачка за исходот и за дефинитивен крај на римската Република.

²³ Plut., *Cicero*, 39 – цит. сп. Обрад Станојевиќ и Милена Јовановиќ, *Латински за правнике*, Београд, Правни факултет и „Службени гласник“, 2008, 156.

²⁴ Кикерон, *Писмо до Атик* („Писмо 46 / Att. IV. 16 = 89 SB“; ок. 1 јули 54 год. пр.н.е.), *op. cit.*, 149.

²⁵ Тит Помпониј Атик (Titus Pomponius Atticus / ок. 110–32 год. пр.н.е.) бил многу близок пријател и помал школски другар на Кикерон, којшто – по смртта на татка си – се преселил во Атина, каде што останал да живее во следните три децении. Кикерон, додека студирал во Атина, пола година престојувал кај Атик. Подоцна тие станале и сватови, затоа што помалиот брат на Кикерон – Квинт, се оженил за сестрата на Атик – Помпонија. Нивната меѓусебна преписка (*Epistulae ad Atticum*) траела околу дваесетина години.

²⁶ Кикерон, *Писмо до Атик* („Писмо 3 / Att. I. 1 = 10 SB“; 17 јули 65 год. пр.н.е.), *op. cit.*, 45–46.

7. За Кикероновитот стил на дефанзивно форензично беседништво –илустриран преку примерот на говорот *Pro Murena* (63 год. пр.н.е.)

*Се плашам дека ќе дојде до многу несреќи за Републиката,
оти мислењето на чесните луѓе го запоставуваат,
а на нечесните го бранат.*

C i c e r o – Писмо до Атик (61 год. пр.н.е.)

Како што споменавме претходно, кога ги набројувавме Кикеровите дефанзивни говори, судскиот говор *Pro Murena – Одбраната на Мурен* или уште споменуван и како „Муренова апологија“ – е одржан во 63 год. пр.н.е., на судењето на Луциј Лициниј **Мурен** (Lucius Licinius Murena). Тоа следувало по неговиот избор за конзул за наредната [62] година, но пред тој да стапи на таа должност – т.н. *consul designatus*. Луциј Мурен бил популарен воен командант, кој ја уживал наклонетоста на своите демобилизирани војници – кои, исто така, учествувале при гласањето; а неговиот татко се истакнал во походите на Истокот, против големиот понтски владетел Митридат VI Евпатор.²⁷ Во почетокот на својата кариера Мурен му бил легат (*legatus*) на Луциј Лукул,²⁸ и бил претставен дека „водел офанзивни, започнувал битки и заземал градови“, односно дека бил „жесток во потиснувањето на побуните“.²⁹ Претходно, во 65 год. пр.н.е., Мурен бил претор, а подоцна станаува и проконзул во Трансалпинска Галија.

Нему му се судело за кривичното дело **изборна измама** (*ambitus* или *de ambitu*), односно за злоупотреби направени за време на предизборната кампања, а врз основа на антикорупцискиот *Тулиев закон против подмитувањето* (*Lex Tullia de ambitu* / 63 год. пр.н.е.) – закон кој всушност бил предложен токму од самиот Кикерон, во својство на магистрат-rogator, па по него го добил и името. Тужители, т.е. обвинители (*accusatores*) во случајот биле угледните римски граѓани: народниот трибун и приврзаник на стоицизмот Марк Катон Утички,³⁰ кој впрочем му бил и близок пријател на Кикерон и своевремено му помогнал во справувањето со „Катилинската завера“ и Сервиј Сулпициј Руф³¹ кој, всушност, бил и Муренов соперник, т.е. противкандидат на изборите – па, бидејќи не можел да се помири со претрпениот изборен пораз, покренал кривична постапка со цел конечно да се пресмета со него. Бидејќи Руф важел за еден од најугледните правници во тоа време, сметал дека по пат на судски процес ќе успее да го спречи Мурен да стапи на функцијата. Но, во тоа нема да успее бидејќи Мурен ќе го најми веќе ислужениот конзул Кикерон за свој бранител пред судот и ќе го добие спорот – па Руф, кој претходно бил претор, по што одбил да стане губернатор [управник на провинција], па станал правен советник, т.е. „правник на Форумот“, за остварување на својата политичка цел поврзана со неговата кариера на конзул, ќе почека уште цела една деценија – бидејќи на таа функција ќе биде избран дури во 51 год. пр.н.е. Ситуацијата да биде уште позамрсена,

²⁷ Μιθραδάτης или Mithridates (134–63 год. пр.н.е.).

²⁸ Lucius Licinius Lucullus (ок. 118–56 год. пр.н.е.).

²⁹ *Говор за Мурен*, VIII, 20.

³⁰ Marcus Porcius Cato Minor - Uticensis (95–46 год. пр.н.е.).

³¹ Servius Sulpicius Rufus (ок. 106–43 год. пр.н.е.) спаѓа во групата на т.н. постари класични правници (*veteres*), познат по тоа што го напишал првиот коментар на преторските едикти и уште околу 180 правнички дела, па често е цитиран во Јустинијановата кодификација, особено во *Digestum* (*Digestae* / *Pandectae*). Žika Vujklič, *Forum Romanum – Rimska država, pravo, religija i mitologija*, Београд, Правни факултет у Београду & ЈП „Службени гласник“, 2006, 621.

Кикерон бил добар пријател на самиот Руф, дури и бил активен лобист во неговата предизборна кампања, а го подучувал и неговиот син на ораторство.³²

Во продолжение следи споменатиот познат Кикеронов **одбранбен говор *Pro Murena***, којшто се изучува речиси во сите современи прирачници по реторика. Но, бидејќи Кикерон бил познат по своите долги говори, и овој говор е прилично долг за едно судско пледоаје, па затоа ќе биде изложен во одломци, т.е. фрагменти за кои сметаме дека се најважни за доловување на неговиот стил на говорење – при што, на неколку места, во аглести загради, ќе бидат дадени различните варијации на преводот и интерпретацијата на една иста мисла или поента. Инаку, куриозитетот на овој говор е во тоа што Кикерон во него дава една брилијантна *етичка критика на правниците-позитивисти* и на нивната „безначајна вештина“ – како што тој ја нарекува – нешто што многу векови подоцна ќе го направат Кропоткин (Пётр Кропоткин / 1842–1921), Ганди (Mahatma Gandhi / 1869–1948) и многу други познати милители – критикувајќи ги правниците, адвокатите и судиите заради неморалот и лицемерието кои зрачат од нив, како носители на една мошне „паразитска професија“:³³

Оној ден, почитувани судии, кога после направените ауспиции (auspices)³⁴ на Центуријатските комиции (Comitia centuriata)³⁵ го прогласив Луциј Мурен за конзул (consul)³⁶ – ги молев бесмртните богови (deus), според обичаите и правилата на претците, неговиот избор да излезе на арно и мене да ми донесе среќа, доверба кон мене и [кон] мојата служба, а со тоа и на целиот римски народ (populus Romanus). Така и денес ги молам тие исти бесмртни богови да го спасат овој [чесен] човек [Мурен] од осудата и, воедно, да го зачуваат и неговиот конзулат! Нека вашите ставови и одлуки се ускладат со желбата и гласот на народот, па таквата совесна пресуда (iudicia) ви донесе и вам и на римскиот народ – мир, спокојство, благосостојба и слога.

Верувајќи дека онаа вообичаена собраниска молитва, осветена со конзулските ауспиции, има во себе онолку религиозна сила, колку што тоа го бара достоинството на државата – јас, исто така, се молев и оние луѓе, на кои овој конзулат, на мој предлог, им е доверен, таа служба да ја поминат среќно, плодно и поволно. Според тоа, судии, сметајќи дека моќта на бесмртните богови сосем, или барем малку, преминала на вас, вашата заштита на конзулот ви ја доверува истиот оној човек кого што првично го препорачаа бесмртните богови. Така конзулот, и

³² Денио, op. cit., 270.

³³ Види и Махатма Ганди, „Хинду Сварац“ (Индиска самоуправа), *Теории за мирот и конфликтите (читанка)*, Светомир Шкарик [редактор], Скопје, УКИМ, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2007, 39–40.

³⁴ *Ауспиции / Авспикии (auspicia)* од *avis* = птица + *specio* = набљудување) е следење на некои природни појави од страна на посебно оспособени свештеници – т.н. аугури/авгури (*augures*), како би се утврдило дали боговите го одобруваат или, пак, се противат на некој важен јавен чин. Се изведувале непосредно пред преземањето на чинот/дејствието – на пример, пред одржувањето на сенадските седници и сл.

³⁵ Од VI век пр.н.е. основното легислативно, изборно и судско тело во Рим беа *Центуријатските комиции (Comitia centuriata)* кои имаа милитантна позадина и се остаток од времето на т.н. воена демократија во Рим, кога градот сè уште бил под доминација на кралевите од Етрурската династија. Поради својот иманентно војнички карактер, вообичаено Центуријатските комиции заседавале под отворено небо, надвор од границите на Градот – најчесто на Марсовото Поле (*Campus Martius*), кое беше посветено на богот на војната Марс и зафаќало површина од околу 2 km², а било сместено југоисточно од ридот Капитол, источно од ридот Квиринал и западно од брегот на реката Тибар, во непосредна близина на помалиот речен остров (*Insula Tiberina*). На број биле вкупно 193, т.е. 194 центурии.

³⁶ *Конзулите (consules)* во Рим секогаш биле двајца колеги-„совладетели“, со едногодишен мандат, кои во ранорепубликанскиот период биле и единствените новосоздадени републички извршни органи и морале да владеат заеднички како тандем, односно пар. Значи тие беа првите врховни, т.е. виши магистратури (*magistratus maiores*) воведени на почетокот на VI век пр.Хр. Двојката актуелни римски конзули ја имале највисоката цивилна и воена власт во државата и во нивната личност, во прво време, била сконцентрирана сета административна, судска и воена моќ (*imperium*), со исклучок на религиозните овластувања. Со право биле сметани за „заштитници на Републиката“.

прогласен и одбранет од еден ист глас, ќе ја зачува од народот доверената должност за добробитта вааша и на сите римски граѓани. [...]

[Обвинителот] Катон вели дека не е исправно јас да го прифатам случајот на Луциј Мурен, оти сум конзул и предлагач [токму] на Законот против подмитувањето (*Lex Tullia de ambitu*), а и поради тоа што многу строго сум ја вршел конзулската служба!? Неговата примедба силно ме поттикна да укажам на исправноста на мојата постапка, не само вам, почитувани судии, коишто тоа и најмногу ви го должам, туку и на самиот Катон – човек со највисок углед и почитување. [Па] кому, Катоне, повеќе му прилега да брани конзул, отколку на конзулот? Кој мене во државата, може или треба, да ми биде повеќе близок од оној во чии раце сега ја предавам Републиката – за да ја чува, бидејќи јас ја сочував со огромен напор и пркосејќи им на опасностите? [На пример] ако некој побара враќање на робата купена преку манципација (*mancipatio*),³⁷ тогаш во опасност од судска одлука, за сопственоста [на стварта] треба да гарантира продавачот, кој на тоа се обврзал во договорот. Со уште повеќе право, на судењето на идниот конзул, всушност оној конзул кој ѝ го прогласил идниот, треба да ја преземе одговорноста за положбата добиена со народна волја и да ја отстрани опасноста! И ако во овој случај, како што е тоа обичај во некои држави, адвокатот треба да биде поставен по службена должност (*ex officio*)³⁸ – на човекот избран на највисоката положба би му се доделило баш таков бранител кој ужива иста положба. [А] тој, во одбраната, би можел да го внесе колку својот говорнички, толку и својот личен углед [и кредибилитет].

Морнарите коишто [со својот брод] од отворено море само што влегуваат во пристаништето, обично, со полно внимание ги известуваат оние кои допрва го дигаат сидрот за одлуите, за пиратите и за опасните места низ кои поминале. Оти [нели] е природно да им помагаме на оние кои се изложуваат на истите опасности коишто и ние сме ги претрпеле! Што тогаш треба да чувствувам јас, кој сега – после големо невреме – само што го гледам копното, спрема човекот кој допрва треба да се изложи на најтежките државни непогоди!? Ако е, тогаш, должност на добриот конзул не само да води сметка за тоа што се случува, туку и да предвиди што ќе се случува – [јас] на друго место ќе укажам на тоа колку е важно, за опитото добро, на 1-ви јануари во државава да имаме двајца конзули! А ако навистина е така, тогаш не толку адвокатската должност ме повика да го бранам пријателот, колку што самата држава, како конзул, мораше да ме повика да го бранам опитото добро (*bonum commune*).

Јас, имено, го предложив Законот против [предизборно] подмитување, но така што да не го поништам она правило кое одамна самиот себе си го поставив – да ги отргнувам опасностите од граѓаните! А да признаам дека имало подмитување и да тврдам дека тоа е направено со право, би постапил нечесно дури и кога некој друг би го предложил овој [корисен] Закон. Но, бидејќи тврдам дека немало кршење на законот, зошто тогаш фактот што сум предлагач (*rogator*) на овој закон да ми оневозможни да се појавам како бранител во овој [судски] случај? [...]

³⁷ Манципација (*mancipatio*) е т.н. „реална купопродажба“, како начин на засновање облигационен договорен однос, според Старото римско право (*Ius civile Antiquum*).

³⁸ Т.н. *Defensor causae publicae*.

Како прво, Сулпициј, ти не знаеш колку на луѓето понекогаш им е мачна и досадна оваа наша постојана присутност на Форумов (Forum Romanum).³⁹ Мене, додуша, ми беше прилично корисно тоа што својата популарност можев да ја видам во очите од кои извираше благодарност – но, сепак, со голем напор, а можеби тоа е случај и со тебе, го избегнав заситувањето од моите чести настани. Навистина, на ниту еден од нас двајцата не би му штетело да би можеле малку и од нас [луѓето] да се одморат.

Но, да го оставам ова и да се вратам на споредувањето на професиите и уметностите на обајцата кандидати. Има ли, воопшто, било каков сомнеж дека за вршењето на конзулатот многу повеќе допринесува славата стекната на бојното поле, отколку на Форумов! Ти бдееш навечер [и си станал уште в зори] за да спречиш одговори за своите клиенти, а тој за да стигне со војската наутро таму каде што наумил; тебе те буди кукурикањето на петелот, а него – [писокот на] војничката труба; ти спремаш [битка во] судска постапка, а тој го постројува борбениот ред [на бојното поле]; ти внимаваш странките да не ти бидат поразени, а тој градовите или војничките логори да не [му] бидат освоени; тој знае и разбира како се одбиваат непријателските чети, а ти како [преку процес] се одведува надојдената дождовница [од имотот на соседот]; тој станал веит во проширувањето на границите [на државата], а ти во одредувањето [на меѓите во полето]. И навистина заслугите на војничката служба – сега морам да го кажам она навистина што го мислам – се издигнува над сите останати! Оти војничките успеси ја пренесоа величината на римскиот народ и му обезбедија на овој Град (urbs) вечна слава! Тие ја примораа целата земјина топка да се потчини на власта на Рим (Roma). Сите градски работи, сите овие наши племенити напори, нашата слава и спретност на Форумов – сето тоа е сигурно и заштитено [токму] под закрилата на војничките јунаштва. Штом се огласи навестувањето на војната, нашите работи [веднаш] во мигот замолкнуваат!

*[Но,] бидејќи, ми се чини дека, ти твоето правничко знаење го негувааш како свое чедо, нема јас да допуштам да бидеш во толкава заблуда и да сметааш дека тоа што со толку напор си учел е некој извонредна работа!? Поради други вредности – умереноста, достоинството, правичноста, совесноста и сите останати – отсекогаш сум те сметал и повеќе од достоин за конзулатот и за секоја друга почест. А тоа што си го изучувал Римското граѓанско право (Ius civile) не би го нарекол залуден труд, но би рекол дека во таа дисциплина не се наоѓа ниту еден поплочен пат кон конзулатот. Сите веитини коишто можат да ни ја прибават наклоноста на римскиот народ треба да бидат и достоинствени – за да облагородат, и корисни – за да угодат! Најголемо достоинство имаат [и голема почест ги следи] оние кои се одликуваат со војничка слава, оти тие го бранат и го потпираат сето она на што се заснова римската доминација во светот и состојбата во самата држава. [*На нив се гледа како на бедем и заштита на сè што се однесува на нашиот град и на политичкиот поредок]. А тие нас нѝ се и*

³⁹ Главниот римски Форум (Forum Romanum), кој треба да го разликуваме од подоцнежните градски форуми, во почетокот било мочуришно подрачје сместено помеѓу ридовите Капитол и Палатин – но, откако бил исушен и урбанизиран, овој правоаголен простор станува најстарото централно градско јадро кое е средиштето на секојдневниот јавен живот во Градот. На него, секој деветти ден, имало градски пазар на отворено. Во неговиот западен дел постоело плато наменето за неформалните собирања на граѓаните; додека, пак, во источниот дел се наоѓал Комициумот – каде што, првично, се одржувале заседанијата на комициите, т.е. народните собранија. Во средишниот дел на плоштадот, уште многу одамна, била сместена една високо издигната платформа наречена Стара говорница (Rostra vetera) која имала незаменливо значење во правно-политичкиот живот на Рим. Имало и посебно предвидено место каде што се одвивале судењата, кои беа следени од страна на насобраната публика (auditores), меѓу кои беа и младите студенти по право (cupidae legum iuventuti).

најкорисни, оти нам нивните одлуки и опасностите на коишто се изложуваат ни овозможуваат да уживаме како во државните, така и во личните богатства. [*Оттука, голема е нивната корисност, оти за благосостојбата на нашата држава и на нашите лични добра им должиме на нивниот совет и на нивното изложување на опасност].

Значајна е, исто така, и многууважената говорничка вештина, којашто секогаш помагала при изборот на конзулот. [*Значи, голема важност и висока почит има и ораторскиот талент – оти, честопати, неговото влијание одлучува за изборот на конзулите]. Таа овозможува со совети и говори да се влијае на мислењата на Сенатот, на народот и на судиите. [*Тоа е моќта, преку говор полн со elokвенција и мудрост, да се водат духовите на Сенатот, на народот и на оние кои треба да донесат судска пресуда]. Се бара конзул кој преку зборот ќе може да го одврати бесот на трибуноот, ќе го смири побунетиот народ и ќе се спротивстави на подмитувањето. [*Се бара конзул чијшто збор ќе умее да го спречи бесот на трибуните, да го смири немирот на народот и да се спротивстави на расипништвото (претераното трошење) на функционерите]. Не е ни чудо што поради оваа вештина, често, и оние од неугледен род стигнуваат до конзулат – особено поради тоа што токму таа способност обезбедува најголема согласност, најцврсти пријателства и најголема наклоност [и симпатии] на луѓето.

А ништо од наведеново, [Сулпициј], не се наоѓа во тоа ваше [правничко] „умеење“! Како прво, не ни може да има достоинство во [една] таква безначајна вештина. Предметот ѝ е безначаен, безмалку ограничен на поединечни букви и голо буричкање по зборовите! И поради тоа, иако кај нашите предци имало извесно дивење кон тоа ваше „занимање“, тоа е презрено и отфрлено кога вашите [наводни] тајни се откриени. [Оти] некогаш биле малкумина кои знаеле дали, врз основа на законот, парницата може да се поведе или не – бидејќи пописот на судските денови (*dies fasti*)⁴⁰ сè уште не бил достапен за секого. Голема моќ имале тогаш оние кои давеле [правнички] совети, оти единствено од нив – небаре се [некои] халдејски астролози – можело да се дознае вистинскиот ден за парницата!? Но, се нашиол [тогаш] некој [остроумен] писар – Гнеј Флавиј,⁴¹ кој можел и најитрите да ги насамари. [Па] бидејќи го научил напамет секој поединечен ден, тој на народот му го обзнанил религискиот календар и од лукавите правници ја украде нивната „драгоценна мудрост“. А тие, пак, луѓе – оти се плашеле дека сега, кога календарот на судските денови станал општопозната работа, процесите ќе можат да се одвиваат и без нивно учество – измислиле некакви [си] формули (*formula*)⁴² за да и понатаму [можат да] учествуваат во секоја парница.

[Па така,] иако најдобро би било да се каже: - „Сабинското земјиште е мое“, а да се одговори: - „Не, туку мое!“, на потоа да следува судската пресуда – тие не сакале така, па требало [дословно] да се каже: - „Имотот кој се наоѓа на земјиштето кое се вика сабинско... (прилично речито, слушајте само понатаму) ...јас тврдам дека, по Квиритското право, мене ми припаѓа!“! Што следува потоа!?

⁴⁰ Станува збор за т.н. судски денови (*dies fasti*) во кои правосудните органи можеле непречено да ја вршат својата форумска функција на правораздавање. Имало само 40-на вакви денови годишно, а во календарот се означувале со буквата F.

⁴¹ Станува збор за Гнеј Флавиј (Gnaeus Flavius), авторот на *Книгата на судски формули* (ок. 300 год. пр.н.е.), во негова чест наречена уште и *Ius Flavianum*, во којашто ги објавил дотогаш тајните свештенички обрасци за строгите тужби (*legis actio*).

⁴² Формула (*formula*) е кратко писмено резиме на граѓанската судска т.н. формуларна постапка *in iure*, што во себе содржело упатство до судијата кој требало да го реши спорот.

- „Поради тоа те повикувам пред суд, подавајќи ја раката, да ја докажеш сопственоста“! Тужениот не би знаел што да му одговори на ваквиот брборлив парничар. Потоа, истиот правен советник, преминува на другата страна и вели: - „Бидејќи ти мене ме повикувааш пред суд да ја докажам мојата сопственост, тогаш и јас тебе те повикувам да го сториш истото“! А во меѓувреме, за преторот [кој го судел спорот] да не се прецени себеси и да не каже нешто на своја рака, и за него е смислена рецитација, бесмислена како и сè останато, а особено во ова: - „Во присуство на сведоците на обете странки, ви го покажувам патот“! При рака им бил истиот сезнајко за да им покаже каде да се упатат... - „Вратете сè по тој пат“. Под негово водство [тие] и се враќале!?

Ова мислам дека и во она време, кога нашите стари носеле бради, изгледало смешно – на луѓето кои правилно си ги заземале местата да им се нареди да се оддалечат, за веднаш потоа да се вратат на местото од коешто тргнале!? Со истата будалаштина се накитени и сите оние формули од типот: - „Бидејќи те гледам на суд“ или - „Сакаш ли да кажеш, на основа на што полагаш сопственичко право?“. Додека овие формули биле тајни, морало да се бараат од оние на кои единствено им биле познати. Меѓутоа, подоцна се обнародени, пренесувани од рака на рака и добро испитани – па се открило дека се без никаква смисла и полни со глупости, оти многу од тоа што со законите било одлично уредено сега веќе е искривено и нагрдено, благодареејќи на досетливоста на [тие ваши] правни советници!

[На пример, знаеме дека] нашите стари се залагале сите жени, поради ограничената моќ за расудување, да се најдат под власта на тоторот (*tutela*), а овие правници измислиле таков вид на тотор којшто зависел од власта на жената!? Нашите претци не сакале да се изгуби верскиот обичај, а правниците измислиле жените да се мажат за странци, како би згаснале светите обреди. Накратко, во целокупното граѓанско право потполно ја занемариле правичноста (*aequitas*), но затоа пак цврсто се држеле до зборовите! Така, да речеме, смислиле дека сите жени кој ќе склучат [правовалиден римски] брак (*matrimonium iustum*) на овој начин го повикуваат Гај, само затоа што во некој спис го пронашле тоа име наведено како пример!⁴³ Чудно ми е, притоа, што толку остроумни луѓе, и после толку години, не биле во состојба да одлучат дали треба да се вели: „на третиот ден“ или „задутре“; „судија“ или „арбитер“; „расправа“ или „парница“...!?

Инаку, како што реков, никогаш во таа ваша „наука“ не постоело достоинство, а уште помалку углед потребен за еден конзул, оти во потполност се засновала на измислици и измами! Бидејќи она што на сите е достапно, и ми користи подеднакво и мене и на мојот противник, не може никако да се здобие со посебна наклоност. Зашто, сега, не само што ја изгубивте надежта дека вашите услуги ќе побудат благодарност, туку го изгубивте и сето она што едно време значеше формулата: - „Дали ми е дозволено да прашам за совет“? Не може да му се припишува мудрост на никој кој располага со знаење кое нема значење никаде надвор од Рим, па ни во самиот Рим – кога ќе се запре со јавните работи!⁴⁴ Не може да се каже и дека некој со тоа е нарочито вичен, оти во она што сите го знаат не може да има никакво меѓусебно несогласување. А ни самата граѓа не се смета за

⁴³ Стаува збор за формулата којашто жената му ја кажувала на мажот при стапувањето во брак: „Ubi tu Gaius, ibi ego Gaia - Каде ти [ќе бидеш господар], таму [и] јас [ќе бидам господарка]“; или метафоричниот превод: „Каде ти Трајан, таму јас Трајанка“.

⁴⁴ Станува збор за т.н. несудски денови (*dies nefasti*) во коишто правосудните органи не можеле да ја вршат својата функција и не можело да се водат спорови.

сложена, поради тоа што е содржана во мал број сосем разбирливи списи. И затоа, ако мене – човек силно претрупан со работа – успеете да ме испровоцирате, за три дена ќе ви демонстрирам дека и јас сум станал „правен советник“! Оти кога парниците се водат врз основа на пишан концепт, тука веќе сè е напишано – но, сепак, не е испишано толку густо за јас да не би можел да вметнам едно: - „Што е предмет на спорот“. А што се однесува до усните [правни] совети, тие се даваат без никакви опасности – оти ако го кажеш она што треба изгледа дека си постапил исто како и Сервиј; ако, пак, одговориш поинаку ќе изгледа дека познаваш некое спорно правно прашање (*questio iuris*) и, божем, за него расправаш.

Поради сево ова, не само што војничката слава треба да предничи пред вашите формули и парници, туку говорничката умешност далеку ги надминува тие ваши вежби за стекнување почесни служби! Ми се чини, меѓу другото, дека многумина од тие правници прво се носеле со товарот на ораторската професија, но бидејќи тоа не можеле да го поднесат се слизнале меѓу правниците. Кажуваат дека меѓу грчките музичари *auleđi* биле оние кои не можеле да станат *kitarodi*. Така и ние гледме дека оние кои не можат да станат говорници се свртуваат кон изучување на правото! Беседничството подразбира напорна работа, возвишени задачи, голем углед, но и најголема благодарност. Додека од вас се бара [само] еден вид на лек, од говорникот се очекува само здравје. А затоа говорот често ги поништува вашите совети и одлуките коишто не би можеле да се одржат ако некој говорник не ги поддржи. Да сум напредувал во беседничството доволно, повоздржано би зборувал за неговото значење. Вака, воопшто не говорам за себе, туку за оние кои се или биле големи говорници.

Постојат, значи, две умешности коишто луѓето можат да ги воздигнат до највисокиот степен на достоинството: едната е умењето на добриот војсководец, а другата на добриот говорник! Овој ги чува благодетите на мирот, а оној првиот ја отстранува опасноста од војна. Сепак, и другите доблести се многу вредни, сами по себе – правичноста, верноста, чесноста и умереноста! Сите приметнуваат, Сервиј, дека ти со нив се одликуваш. Но, јас сега ги разгледувам професиите прикладни за стекнување почесна [магистратска] служба, а не секоја од вродените доблести. [Верувај ми дека] сите тие активности нас од рака ќе ни се истргнат, штом некоја нова тревога затруби со повик за војна.

И навистина, како што вели оној генијален пејач и многу педантен историограф [Квинт Ениј], кога ќе се објави почеток на војната ‘на страна е поттурнато’ не само тоа ваше речито истакнување на ученоста, туку и самата господарка на светот – Мудроста; „силата се прашува, а за говорниците не се обврнува внимание“, и тоа не само за досадниот и брбливиот, туку ни за добриот; „на цена е грубиот војник“, а вашата умешност потполно се занемарува – „Не се подига тужба пред суд, туку со мечот в раце се бара задоволување“!

Ако навистина е така, Сулпициј, тогаш мислам дека подобро е Форумот на му се поклони на војничкиот логор, а државната служба – на војничката. Нека писалката се замени со меч и одморот под сенка со борбата на Сонце! Со еден збор, нека првото место во државата го заземе војничката вештина, благодарейќи на која оваа [наша] земја доминира над целиот [познат] свет.⁴⁵

⁴⁵ Говорот е преземен и преведен од кај Вујклиќ, оп. cit., 591–595.

БИБЛИОГРАФИЈА

• Класични дела

- *Кикерон, Марк Тулиј. *Говори против Катилина*. [Превод од латински јазик: Љубинка Басотова]. Скопје: Метафорум, 1994.
- – –. *Филозофски расправи – За крајностите на доброто и злото и Тускулански расправи*. [Превод од латински: Љубинка Басотова. Поговор: Кирил Темков]. Скопје: Издавачки центар Три (Библиотека „Сфинга“), 2003.
- – –. *За должностите*. [Превод од латински и белешки: Светлана Кочова. Предговор: Весна Димовска-Јањатова]. Скопје: Магор (Поредица „Монади“), 2005.
- – –. *Избрани писма*. [Превод од латински, белешки и коментари: Светлана Кочова. Предговор: Војислав Саракинский]. Скопје: ИЦ Три, 2014.
- Цицерон, Марк Тулиј. *Закони*. Београд: Плато, 2002.
- *Cicero. *Life and Letters – with historical and critical notes*. [Transl. and Rev.: G. E. Jeans – M.A.]. London & Oxford: Macmillan and Co., 1880 [pdf version].
- Plutarh. *Usporedni životopisi* (Књига III). [prevod Z. Dukat]. Zagreb: August Cesarec, 1988.

• Книги

- *Аврамовић, Сима. *Rhetorike Techne – Вештина беседништва и јавни наступ*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и Јавно предузеће „Службени гласник“ (Едиција „Реторика“), 2008.
- Апасиев, Димитар. *Римско судско право – I (Правосудниот систем во времето на Кралството)*. Скопје: Magna Carta (Едиција: „Правна романистика“), 2016.
- Денио, Елизабет. *Рим, од град-држава до Царство – Институции и политички живот*. [Превод од француски: Марија Станковска]. Скопје: Култура (Библиотека „Меридијани“), 2006.
- Митевски, Витомир. *Хеленизам и Рим*. Скопје: Матица (Едиција „Античка филозофија“), 2007.
- Станојевић, Обрад и Милена Јовановић. *Латински за правнике [Десето издање]*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и ЈП Службени гласник (Библиотека „Приручници“, Књига 15), 2008.
- Станојевић, Обрад и Сима Аврамовић. *Ars rhetorica – Вештина беседништва*. Београд: ЈП „Службени лист СРЈ“, 2002.
- Шкарик, Светомир и Ѓорге Иванов. *Политички теории – Антика*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“ (Политички студии), 2006.
- – –. *Политички теории – Среден век*. Скопје: Култура, 2012.
- *Delsarte, Francois. *System of Oratory*. [Translated by Frances A. Shaw]. Sine loco & sine anno. [електронска верзија достапна во Word документ].
- Fantham, Elaine. *The Roman World of Cicero's 'De Oratore'*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2004.
- Kennedy, G. A. *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton, 1963 [Reprint: 1994].

Olmsted, Wendy. *Rhetoric – An Historical Introduction*. Malden, Oxford and Carlton: Blackwell Publishing Ltd, 2006.

Popović, Slavoljub. *Govorništvo u teoriji i praksi*. Beograd: NIRO „Književne novine“, 1987.

Vincenti, Lorenzo. *Cezar*. Zagreb: Alfa, 1976.

- **Зборници и статии**

Поленак-Акимовска, Мирјана [уредник] и Димитар Апасиев [секретар]. *Во пресрет на Десеттата ораторска вечер „Иво Пухан“* – Јубилеен зборник по повод 55 годишнината од основањето на Правниот факултет. Скопје: УКИМ, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2006.

- **Специјализирани енциклопедии и речници**

Вужклић, Žika. *Forum Romanum – Rimska država, pravo, religija i mitologija* [Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje]. Beograd: Правни факултет у Београду & ЈП „Службени гласник“ (Библиотека „Приручници“), 2006.

Romas, Ante. *Rječnik rimskog prava*. Zagreb: Informator – izdavačka kuća (Ed. „Pravni rječnici“), 1975.